

O'QUVCHILARDA DEVIANT XULQ-ATVOR PROFILAKTIKASIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O'RNI

O'rolov Lazizbek Kamol o'g'li

Sirdaryo tumani 24-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilar orasida deviant xulq-atvorning oldini olishda psixologik xizmatning o'rni va ahamiyati yoritilgan. Deviant xulq-atvor shaxsning jamiyatda qabul qilingan me'yor va qoidalardan chetga chiqishi bilan tavsiflanadi. Maqolada deviant xulqning paydo bo'lish sabablari, psixologik omillar hamda maktab psixologining profilaktik faoliyati tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarda ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish, xulq-atvorni tuzatish va psixologik yordam ko'rsatish usullari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: deviant xulq-atvor, psixologik xizmat, profilaktika, o'quvchilar, ijtimoiy moslashuv, xulq-atvor buzilishi, psixologik yordam, risk guruh, tarbiya, korreksion ishlar.

KIRISH

O'quvchilar orasida deviant xulq-atvor muammosi ta'lim jarayonida muhim psixologik-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Deviant xulq jamiyat tomonidan belgilangan axloqiy va huquqiy me'yorlardan og'ish bo'lib, u o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Deviant xulq-atvorning yuzaga kelishiga bir qator omillar ta'sir qiladi. Oilaviy muhitdagi nizolar, nazoratning yetishmasligi, tengdoshlar bosimi, internetdagi salbiy axborotlar hamda psixologik travmalar shular jumlasidandir. Bundan tashqari, o'quvchilarda emotsional beqarorlik va o'zini ifoda etishdagi

qiyinchiliklar ham deviant xulqni kuchaytirishi mumkin. Psixologik xizmat deviant xulq-atvorni erta aniqlash va uning oldini olishda muhim o‘rin tutadi. Maktab psixologi o‘quvchilarning psixologik holatini muntazam kuzatib boradi, diagnostika ishlari olib boradi va risk guruhiga kiruvchi bolalar bilan individual ishlaydi.

Profilaktik ishlar doirasida psixologik treninglar, guruhiy mashg‘ulotlar va suhbatlar tashkil etiladi. Ushbu faoliyat o‘quvchilarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirish, stressni boshqarish va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, psixologik xizmat o‘qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlaydi. Oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlik deviant xulqning oldini olishda eng muhim omillardan biridir. Ota-onalarga psixologik maslahatlar berish, ularni farzand tarbiyasiga jalb etish samarali natija beradi. Korreksion ishlar ham psixologik xizmatning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu jarayonda o‘quvchilarning salbiy xulq-atvorini kamaytirish, ijobiy motivatsiyani kuchaytirish va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e‘tibor qaratiladi. Deviant xulq-atvorni kamaytirishda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarda muloqot madaniyati, empatiya, hamkorlik va mas‘uliyat hissini shakllantirish ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

Deviant xulq-atvor turlariga kiruvchi ichkilikbozlik, giyohvantlik, o‘z-o‘zini o‘ldirish (suitsit), fohishabozlik, tajavuzkorlik, mayda huquqbuzarliklar, jinoyatchilik kabilar kiradi. Bular turli xil biologik, psixologik, ijtimoiy muammolar natijasida kelib chiqadi. Psixologiyada deviantlikning 3ta asosiy belgisi aniqlangan:

1. Deviant xulq-atvor tajavuzkorlik, o‘g‘irlik, huquqbuzarliklar, o‘smirlar o‘qishga qiziqishni yo‘qotishi mumkin, yosh bolalar o‘z onalarini o‘ziga xos ideal deb bilishadi.

2. Xulq-atvorning giyohvandlik shakli psixologik va fiziologik qaramlik bilan tavsiflanadi. Bu toifaga sezgir va zaif odamlar kiradi. Ular osongina yomon ta'sirga tushib qolishlari yoki yolg'izlik tufayli tushkunlikka tushishlari mumkin.

3. Buzg'unchi variant o'ziga va boshqalarga nisbatan tajavuzning mavjudligi, zo'ravonlik, o'z joniga qasd qilish va ob'ektlarga zarar yetkazish ehtimoli bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy dunyoda tatuirovka (terisiga turli xil rasmlarni chizish) prinsipining rivojlanishini, psixologlarning zargarlik buyumlariga haddan tashqari muhabbatini deviant xatti-harakatlarning yangi turiga bog'ladilar. Deviant xulqlilar bu prinsipi yuqori darajada rivojlantirgan. Jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan bunday prinsiplar deviantlikning kengayishiga zamin yaratadi. Misol uchun bu tatuirovkani ko'rgan qiziqqan bola buni o'zida ham paydo qilishga harakat qiladi. Unda qiziqish paydo buladi. Bitta insonda deviantlikning paydo bo'lishiga zamin yaratiladi. Bunda ijtimoiy ishchi asosiy tushuntirish ishlarini olib boradi. Bolaga to'g'ri psixologik tushuncha beriladi. Ma'lumki, insoniyat tarixining dastlabki davrlarida ijtimoiy deviantlik va xulq-atvor og'ishlari asosan axloqsizlik sifatida talqin qilingan hamda diniy me'yorlar orqali tartibga solingan. Turon xalqlari ham qadimdan bunday holatlarga salbiy munosabat bildirgan. Zardushtiylik, buddaviylik va boshqa qadimgi ta'limotlarda ham deviant xulq-atvorni cheklash va axloqiy me'yorlarni saqlash g'oyasi muhim o'rin tutgan. Ijtimoiy deviantlikning oldini olish masalasi qadimdan dolzarb bo'lib kelgan bo'lsa-da, hozirgi davrda ijtimoiy ish va psixologiya fanlari doirasida bu muammo yanada chuqur o'rganilmoqda va rivojlanib bormoqda.

Deviant xulq-atvor turlari

Deviant xulq-atvorning keng tarqalgan ko'rinishlaridan biri — fohishabozlikdir. Ilmiy adabiyotlarda u ikki shaklda o'rganiladi:

Konkubinat – nikohsiz birga yashash;

Fohishabozlik – moddiy manfaat evaziga jinsiy aloqa.

G'arb jamiyatida ko'proq ikkinchi holat keskin qoralansa, Sharq madaniyatida har ikkala holat ham me'yorlardan og'ish sifatida baholanadi, chunki bu hududlarda axloq, sharm-hayo va oilaviy qadriyatlar yuqori o'rin tutadi. Bundan tashqari, jamiyatda mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, boqimandachilik kabi ijtimoiy illatlar ham deviant xulq shakllari sifatida qaraladi. Bunday xulqqa ega yoshlar ko'pincha darslarni qoldiradi, uydan qochadi, daydilik qiladi, tilanchilik bilan shug'ullanadi, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qiladi, hatto jinoyat sodir etishga ham moyil bo'lishadi. Shu sababli ijtimoiy ishchilar, psixologlar va pedagoglar bunday yoshlar bilan ishlashda maxsus bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishlari zarur. Ularni rehabilitatsiya qilishda tibbiy, psixologik va ijtimoiy yordam kompleks tarzda qo'llanilishi muhimdir.

Deviant xulq-atvorning ilmiy talqini

XVIII asrdan boshlab yangi davr mutafakkirlari deviant xulq-atvorni yanada chuqurroq o'rgana boshladilar. Klassik sotsiologik yondashuvlar deviantlikni jamiyat qonun-qoidalaridan chetga chiqish sifatida izohlagan bo'lsa-da, XIX asrda biologik yo'nalish vakillari bu qarashlarni tanqid qila boshladilar.

Italiyalik psixiatr **Ch. Lombrozo** jinoyatchilarni o'rganib, xulq-atvor biologik omillar bilan bog'liq degan g'oyani ilgari surdi. U jinoyatchilarni quyidagi guruhlarga ajratgan:

- Tug'ma jinoyatchilar
- Ruhiy kasal jinoyatchilar
- E'tiqodga ko'ra jinoyatchilar
- Tasodifiy jinoyatchilar

Uning fikricha, ayrim deviant xulqlar tugʻma omillar bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Garchi bu nazariya keyinchalik toʻliq rad etilgan boʻlsa-da, deviantlikni oʻrganishda muhim tarixiy ahamiyatga ega boʻlib qoldi.

Deviant xulqqa moyil shaxslar quyidagi guruhlarga ajratiladi:

- Chekishga moyil bolalar
- Spirtli ichimliklarga moyil bolalar
- Oʻgʻrilik va yolgʻonchilikka moyil bolalar
- Intizomsiz va dangasa bolalar
- Psixotrop moddalar isteʼmol qiluvchilar
- Narkomaniyaga moyil shaxslar
- Axloqiy ogʻishlarga moyil bolalar
- Diniy ekstremizmga moyillar
- Agressiv va millatchilikka moyillar
- Ijtimoiy illatlarga moyil shaxslar

Deviant xulq mikroijtimoiy muhitda — oila, maktab va kichik guruhlarda shakllanadi. U agressiya, darsdan qochish, daydilik, spirtli ichimliklar isteʼmoli va jinoyatchilik kabi koʻrinishlarda namoyon boʻladi. Bu jarayonda nafaqat biologik, balki psixologik va ijtimoiy omillar ham muhim rol oʻynaydi. Jamiyatda mavjud ijtimoiy nazorat tizimi shaxs xulqini meʼyorlarga moslashtirishga xizmat qiladi.

Deviant xulqning oqibatlari

Alkogolizm va narkomaniya inson salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi. U asab tizimini buzadi, xotirani susaytiradi, fikrlash qobiliyatini pasaytiradi va shaxsning ijtimoiy hayotdan chekinishiga olib keladi. Shuningdek, zoʻravonlik va jinoyatchilik kabi holatlar ham jamiyatda jiddiy psixologik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Deviant xatti-harakatdagi bolalar va oʻsmirlarga nisbatan profilaktika, reabilitatsiya va korrektsiya ishlari amalga oshiriladi. Bu

ularni deviantlikdan chiqirishga, ijtimoiylashishiga yordam beradi. Reabilitatsiya bu- bolaning shaxsiy huquqi, huquqiy statusi, sog'lig'i, ishga layoqatsizligini tiklashga qaratilgan kompleks tizim hisoblanadi. Deviant shaxs bu markazda sog'lig'ini tiklashi, xulqini to'g'rilashi, jamiyatga ijtimoiylashishi mumkin. Profilaktika-bu reabilitatsiya tizimidagi shaxsning rivojlanishidagi u yoki bu chekinishlarni yo'qotishga shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan tadbirlardir. U ko'proq ijtimoiy muhit bilan bog'liqdir.

Korreksiya- bu hayotiy chekinishlarga uchragan bolalar va o'smirlar bilan olib boriladigan aniq faoliyat hisoblanadi. Bola rivojlanishining har bir davrida shaxsiyat va xarakterning ba'zi ruhiy hislatlari shakllanadi va o'zgaradi. O'smirlarda ruhiyat rivojlanishining ikki bosqichi kuzatiladi: yashaydigan ijtimoiy muhitdan bezib qoladi, yoki ko'nikib ketadi. Bunda bolaning emotsional, psixik holatlari, ijtimoiylashuvdagi og'ishlar, tarbiya, xulq-atvorning o'zgarishi kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin. Bunda ularning deviantlikka moyilligi, ya'ni deviyatsiya holatlari paydo bo'la boshlaydi. Ularni bundan chiqarish, yordam berish psixologning asosiy vazifasi hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda deviant xulq-atvor profilaktikasida psixologik xizmat muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab psixologi tomonidan olib boriladigan diagnostik, profilaktik va korreksion ishlar o'quvchilarning ijobiy xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiladi. Oila, maktab va psixologik xizmat hamkorligi deviant xulqning oldini olish va sog'lom shaxsni tarbiyalashda asosiy omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.

3. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Bandura A. Social Learning Theory. – Prentice Hall, 1977.
6. UNICEF. Adolescent Behaviour and Development. – New York, 2021.
7. WHO. Mental Health in Schools. – Geneva, 2022.
8. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.